

Sima M. Ćirković

Srbi među europskim narodima

Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2008, 351 str.

Sima M. Ćirković srpski je povjesničar rođen u Hrvatskoj (Osijek, 1929.) koji živi i radi u Beogradu. Već ti elementarni biografski podaci o autoru zaintrigirali će hrvatskog čitatelja, a kada se tome doda razlog nastanka ove knjige, odgovor na poziv i poticaj nakladničke kuće Blackwell Publishing iz Oxforda, mora se priznati da je nakladnička kuća Golden marketing-Tehnička knjiga učinila odličan posao za hrvatsku javnost, njezine intelektualne krugove, a posebno povjesničare. Urednik je dr. sc. Drago Roksandić, a recenzenti su dr. sc. Ivo Banac i dr. sc. Mladen Ančić.

U knjizi se polazi od doseljenja Srba na današnje prostore u 6. i 7. stoljeću. Prva svjedočenja o njihovu dolasku potječu iz pera drugih, uglavnom bizantskih autora. Važan proces, čiji se početak može smjestiti oko 870. godine, svakako je kristijanizacija. U to vrijeme pa sve do dvanaestog stoljeća na srpsku narodnu svijest, društvo i njegovu organizaciju utječe Bizant, što će ostaviti dubok trag u srpskoj kulturi i povijesti. Autor objašnjava nastanak i širenje srpskog imena. Prema njegovim interpretacijama, ime Srbi povezuje pripadnike današnjega srpskog naroda s jednim plemenom iz praslavenske zajednice i vremenom seoba, kada se dio toga plemena preselio na jug, na područje Rimskog Carstva. Da su Srbi došli sa sjevera, svjedoče tragovi u imenima koja označuju mjesta u današnjoj Poljskoj te na prostranom području današnje Njemačke, gdje se duž rijeka Elbe i Saale prostirao *limes Sorabicus*. Tu su se na malom dijelu nekadašnjeg područja, piše Ćirković, održali Lužički Srbi kao njihovi daleki potom-

ci. Nakon te prve poznate povijesne etape u etničkom razvoju Srba, autor razmatra nastanak srpskih državnih tvorevina. Značajno mjesto u srpskoj povijesti ima grad Ras, prema čijem će se imenu nazvati država srpskih velikih župana, Ras ili Raška zemlja. Dinastija Nemanjića posebno je obilježila rano razdoblje srpske povijesti i srpske države. Stefan Nemanja nakon sukoba s braćom i njihova pokoravanja postaje veliki župan (1166.–1196.) i preuzima vlast. U stalnim sukobima s Bizantom Nemanja iskorištava bizantske slabosti, opadanje moći Carstva, da bi širio vlastitu moć prema moru, današnjemu crnogorskom prostoru. Da bi osigurao nasljedstvo, Nemanja se povukao s prijestolja, zamonašio sa suprugom te odredio sina Stefana za nasljednika. Uskoro se pridružio najmlađem sinu Rastku na Svetogori, koji je postao monah Sava, utemeljitelj Srpske pravoslavne crkve. Iako su tada udareni temelji srpske državnosti, za Nemanjina života priznavana je vlast bizantskih careva, a srpski je vladar tretiran kao carski namjesnik u provinciji.

U knjizi je osim političke povijesti obrađena i kulturna te gospodarska. Pišući o srpskom gospodarstvu, autor u tom ranom razdoblju uočava posebno mjesto stočarstva. Ta gospodarska grana nije bila značajna samo za tamošnje stanovništvo, već je to bio oblik uključivanja u međunarodnu trgovinu. Stočari su tada bili potomci balkanskih starosjedilaca, Vlaha i Arbanasa. Koliko je međunarodni aspekt gospodarskih kretanja i tada bio prisutan, pokazuje slučaj saskih rudara. Sredinom trinaestoga stoljeća, nakon provale Tatara, u zemlju su došli njemački rudari Sasi. To nije bio samo gospodarski nego i kulturni događaj te značajna socijalna promjena. Usred pravoslavnog prostora nastaju katoličke oaze, koje su se proširile dolaskom dalmatinskih trgovaca. Multietnička

i multikonfesionalna koegzistencija kao izazov se nametala već i u to davno povijesno vrijeme.

Srbija je postala carevina za vrijeme vladavine cara Dušana, koji je osvajao susjedne teritorije, što je pokazivao njegov carski naslov – postao je »car Srba i Grka«, okrunjen 1346. Posebno je značajan pravni propis iz njegova vremena, poznat kao Zakonik, proglašen na saboru 21. svibnja 1349. Namjera je bila uvesti kontrolu nad prostorom te iskorijeniti ili barem smanjiti nasilje, krađu i razbojstvo. Smisao je bio u tome da se samozaštita u organizaciji pojedinih župa i sela zamijeni organiziranom državnom zaštitom cjelokupnog prostora.

Za proučavanje srpskog društva, njegove povijesti i povijesti okolnih zemalja svakako je vrlo zanimljiva i intrigantna (pri)povijest o Kosovskoj bitki, o kojoj i Ćirković piše kao o događaju između zbilje i legende. Ta pripovijest, koja u kolektivnom imaginariju Srba ima funkciju podsjećanja na carstvo i motiviranja na borbu protiv neprijatelja, u svojim je kasnijim »izdanjima« i nastavcima znatno proširivana. Pjesme o tom vremenu trebale su nadahnjivati buduće generacije, pa je radi što uspješnijeg transgeneracijskog prijenosa tih »slika« povijest trebala biti što prihvatljivija i »probavljivija«. Ćirković ističe nekoliko pouzdanih činjenica: poprište bitke Kosovo Polje nedaleko od Prištine, datum bitke 15. lipnja 1389., na dan svetog Vida, te ubojstvo Murata i srpskog kneza Lazara. Autor ističe da je iz temelja pogrešna predodžba o propasti »carstva srpskog« na Kosovu, jer je država postojala još nekoliko desetljeća te doživljavala gospodarski i kulturni procvat. U narodnim je predajama Kosovska bitka povod seobama, prijelomu u razvoju plemena i porodica. Od svih povijesnih događaja najpopularnija i najjače urezana u

narodnu svijest, predaja o Kosovskoj bitki služila je sve do 20. stoljeća kao nadahnuće za junačke pothvate i žrtvovanje, ali se isto tako koristila za osudu onih koji su »izdali nacionalnu stvar«. Motiv junaštva i motiv izdaje čine okosnicu oko koje se pletu niti onoga što se može nazvati kosovskom predajom, ali i kosovskim mitom. Upravo u tom segmentu autor nije, osim u naznakama, napravio jači iskorak postavivši vrlo važno pitanje koliko je kosovski mit iskorištavan u manipulativne svrhe, radi ostvarenja srpskih nacionalističkih ciljeva, posebno u posljednjim ratnim sukobima.

Turska osvajanja imala su značajne posljedice na stanovništvo na prostoru Srbije, a migracije su mijenjale sociodemografsku kartu tog prostora. Migracije prema sjeveru intenzivirane su nakon 1541., kada je osvojen Budim. To je i vrijeme osnutka Vojne krajine, koja je stvarana kao brana prema Austro-Ugarskoj, odnosno prostorima koje su osvojili Turci. Srbi se sele na kršćansku stranu i uključuju u Vojnu krajinu, sa središtima u Karlovcu i Varaždinu. Ratnici su naseljeni na zemlju koju su mogli obrađivati uz naknadu sudjelovanja u vojnim strukturama Krajine. Zadrugne porodice bile su najbolji društveni oblik pod kojim je sve navedeno u krajiškom društvu bilo moguće ostvariti, jer je dio članova mogu sudjelovati u radu na polju, a dio u vojnim jedinicama.

Turska osvajanja imala su za posljedicu neke značajne sociokulturne i gospodarske promjene koje su utjecale na društvenu i prostornu pokretljivost te kulturni pejzaž prostora. Kršćansko stanovništvo u gradovima bilo je pod utjecajem orijentalnih obrazaca življenja i stvaralaštva. Obrtnici su bili uključivani u tradicionalni osmanlijski sustav esnafa. Naziv je tada ušao i u srpski jezik, jer organizacije obrtnika iz vremena državne samostal-

nosti nisu poznate. Esnafi su obavljali poslove poput cehova u zapadnoeuropskome sociopolitičkom okruženju te su imali slično značenje za svoje članove i njihove obitelji. Gradsko je stanovništvo bilo izloženo islamizaciji, a sela su bila izoliranija, što je bilo manje pogodno za akulturaciju i/ili asimilaciju. Kako primjećuje autor, od male islamske jezgre i velikog dijela kršćanskog stanovništva na početku, razvija se malo kršćanskih i znatno više muslimanskih mahala na kraju. Rast muslimanskoga i smanjenje kršćanskog stanovništva potvrđuju i popisi, u kojima su osnovne jedinice obitelji, a ne pojedinci. O tome svjedoči i organizacija gradskog prostora, u kojemu muslimanske mahale zauzimaju najveći dio. Pri kraju osmanlijske vladavine trećina stanovništva u gradovima bili su kršćani.

Kad je posrijedi trgovačko-gospodarska struktura, poljoprivredne kulture poput riže, graha, rajčice i paprike uvozile su se iz lučkih i primorskih gradova Osmanškog Carstva, a ne sa Zapada. Istovremeno su se iz unutrašnjosti kupovali sušeno meso, sirevi i razne vrste kože u različitim stupnju obrade, a u manjim količinama izvozilo se krzno i vosak. Od uvoznih proizvoda najznačajnije je mjesto zauzimala sol, a zatim tkanine, lijekovi i začini. Roba se u planinskim područjima i putovima prema moru prenosila tovarnim životinjama udruženima u karavane. U ravnničarskim krajevima pritom su najvažnija bila kola s volovskom zapregom, pa se osim kiridžija pojavljuju i rabadžije (od turskog *araba*, »kola«), koji su u nekim slučajevima činili zasebna naselja. Za srpsko društvo i Srbe kao narod posebno je bio važan rat započet 1683. turskom opсадом Beča. Turci su odbijeni od Beča i protjerivani iz Slavonije, a habsburška carska vojska napredovala je sve do Skopja. Kuga, ali i napad francuske vojske na

habsburške teritorije uzrokovali su povlačenje prema sjeveru i velike migracije stanovništva koje je predvodio patrijarh Arsenije III. Čarnojević. Prije turskog osvajanja Beograda 1690., posljednje skupine srpskih izbjeglica prešle su Savu i nastavile put prema sjeveru. Dio njih ostao je u Srijemu, Bačkoj i Baranji, dok su drugi nastavili do Budima i Sentandrije.

Sljedeća poglavlja govore o oslobađanju Srba od Turaka, razdoblju europeizacije i demokratskih revolucija u Srbiji. Prvi srpski ustanak odgovor je na »sječu knezova« i turske represalije prema srpskim velikašima. Odluka o ustanku donesena je u veljači 1804. u selu Orašcu pokraj Topole. Za vođu je izabran hajduk Đorđe Petrović zvan Karađorđe. Ustanak je prolazio različite faze, a sredinom 1813. jake turske snage krenule su u protuofenzivu i natjerale vođe ustanka da napuste zemlju. Drugi srpski ustanak, pod vodstvom Miloša Obrenovića, završava pregovorima s Portom, što je proširilo Milošev utjecaj. Petnaest godina poslije sultan će hatišerifom ozakoniti njegov položaj nasljednoga kneza, a bit će postignuta i međunarodno priznata autonomija. Knez Miloš nemilosrdno se obračunavao sa svojim protivnicima; u tim je obračunima ubijen i Karađorđe čim se 1817. vratio u Srbiju.

U čemu se ogledala modernizacija Srbije? Počinje briga za narodno zdravlje, pa se prve bolnice grade 1826. u Šapcu, 1833. u Požarevcu i 1836. u Beogradu. Školstvo se također značajnije razvija: u prvom desetljeću Miloševe vladavine u gradovima je bilo šesnaest škola, 1836. već su bile 62 sa 70 učitelja, od kojih je 50 bilo iz »Česarevine«. Prva je gimnazija otvorena u Kragujevcu 1835., a ubrzo zatim u Beogradu 1838. Srpske knjige uglavnom se tiskaju u Budimu, Pešti i Novom Sadu. U Pešti je bila veća koncentracija srpskih intelektualaca, pa se tu osni-

va Matica srpska. Na reformi jezika radi poznati srpski jezikoslovac Vuk Stefanović Karadžić.

U poglavlju o novijoj srpskoj (jugoslavenskoj) povijesti, naracijama o dvadesetom stoljeću i ulozi Srba i Srbije u njemu doznajemo da je početak dvadesetog stoljeća obilježila krvava smjena dinastija. Godine 1903. ubijeni su Aleksandar Obrenović i Draga Mašin; na Obrenovićevo mjesto stupa Petar Karađorđević, okrunjen 1904. Uskoro, nakon Prvoga svjetskog rata južnoslavenske se zemlje ujedinjuju u jednu državu. Cilj srbijanskih političkih i vojnih elita bilo je ujedinjenje svih Srba u jednu državu. Pritom, kako primjećuje Ćirković, unitarni ideal nije uvažavao izrazito pluralističku zbilju. Vladajućići krugovi Kraljevine SHS, poslije Jugoslavije, izbjegavali su federativno uređenje te države te su Kraljevinu doživljavali i politički organizirali kao proširenu Srbiju. Pred kraj te državne tvorevine u njoj je ojačao nacizam, najpotpunije iskazan u pokretu Zbor Dimitrija Ljotića, a anti-europsku mržnju prema napretku i svjetovnoj kulturi posebno je održavao i širio episkop Nikolaj Velimirović. U Drugome svjetskom ratu, piše autor, između četnika i partizana vodila se borba za prvenstvo u antifašističkom pokretu, što s obzirom na ulogu četnika u Drugome svjetskom ratu može biti i jest točka prijepora te izvor kritičke polemike s Ćirkovićem.

Govoreći o poslijeratnom razdoblju, autor se kritički osvrće na totalitarne i autoritarne karakteristike političkog poretka druge Jugoslavije i ističe da su preustrojem države na federativnom temelju najviše bili nezadovoljni Srbi. Moglo bi se dodati: i ostali narodi, koji su često bili nezadovoljni nedovoljno realiziranim federalizmom. Etnonacionalizam kod Hrvata i Srba obilato je iskoristio ta nezadovoljstva i potencirao ih do neslućenih, go-

tovo mitskih dimenzija, uvjeravajući ljude da su baš oni (Hrvati, Srbi) živjeli u nemogućem poretku, pravome paklu. Žrtva je omiljeni i često upotrebljavani motiv u etnonacionalnom imaginariju: preludij za etničko čišćenje bio je tu. Na kraju, u epilogu, Sima Ćirković ističe da je dugoročni cilj Srbije i država u kojima žive Srbi obnoviti prekinute veze sa susjedima, europskom i svjetskom zajednicom, a ne borba za ujedinjenje svih pripadnika jedne nacije u istu državu.

Knjiga Sime Ćirkovića daje pregled povijesti Srba od naseljavanja na Balkanski poluotok pa sve do raspada zajedničke države i poslijeratnih ciljeva Srbije. Odlikuje ju kritičko preispitivanje svih razdoblja srpske povijesti i kontroverzija iz te povijesti koje će budući naraštaji povjesničara još dugo iznova razrješivati. Neke od tih kontroverzija unatoč kapitalnoj važnosti knjige ni ovaj autor nije do kraja razmrsio. Knjiga je važna i zbog otklona od tradicionalnih historiografskih prikaza, koji se uglavnom usredotočuju na politiku i političko. Ovaj autor pridaje punu pozornost ljudskoj svakodnevnici, kulturi, gospodarstvu i drugim sferama društva. Utoliko je knjiga Sime Ćirkovića značajan doprinos kulturi i povijesti, kako srpskog naroda tako i drugih susjednih naroda, uključujući hrvatski, pa je preporučujemo čitateljstvu koje zanima povijesna problematika, ali i njezine referencije na aktualnu zbilju.

Dragutin Babić

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*